

Tidstypiske oppfatnings- og handlingskriser hos ungdommer

Thomas Ziehe
Professor Dr. og æresdoktor Thomas Ziehe underviser i pedagogikk ved Leibniz-universitetet i Hannover

Forfatteren argumenterer for at skolen i dag er mer frigjort fra gamle tradisjoner og normer, men samtidig er elevene overgitt til flere valg og et økende krav til selvstendighet. Ungdommens forventninger er ikke alltid realistiske, hvilket kan medføre opplevelse av skam om de møter motgang. Det blir derfor viktig for ungdommen å utvikle det forfatteren kaller "jeg-avgrensing" og "jeg-distanse", og at skolene tilbyr en varig interaksjonsramme.

ERFARINGSENDRING I DET SENMODERNE SAMFUNN

Kontingensforsterkning og strukturopløsninger i omverdenen

Det finnes en dyptgripende atmosfærisk endring i vårt dagligliv som kan beskrives som en forsterkning av kontingens. Med dette menes en virkelighetstilstand der det meste av vår erfaringsverden ikke nødvendigvis må være slik den er. I moderne samfunn er ingenting lenger helt sikkert og fastlagt. Nesten alltid vil man "også kunne se alt annerledes". Individene er blitt frigjort fra en nesten tvungen delaktighet i fastlagte biografiske kjøreplaner. Omverdenen er blitt mer åpen, men også mer ugjennomsiktig, det har blitt flere valgmuligheter, men også svakere sosial forankring.

For nåtidens unge generasjon betyr dette at den må vokse opp i et mindre fast strukturert hverdagsmiljø. Ungdommene er i dag så å si barn av kulturelle strukturopløsninger. Dette er en klart annerledes sosialiseringskontekst enn den som var gjeldende for de som var unge i seksti- og syttiårene. Datidens unge generasjon reagerte i sin livsstil på en kulturell overstrukturering. For dem gjaldt bindende plikt- og underkastelsesverdier som de så i stort og smått protesterte mot og frigjorde seg fra. I dag, derimot, dreier de unges livsformer seg i stadig større grad om å lære å omgås de mange strukturopløsninger, og å kompensere for dem. De reagerer på strukturopløsningene med egne *mot*behov – med behov for stabilitet, sikkerhet og tilhørighet i sitt nærmiljø. Individene skaffer seg regelsystemer og strukturer som skal befri dem fra kontingens og sikre oversiktighet.

Et lite eksempel kan belyse dette: Jeg var for kort tid siden på en dansk internatskole for 15- og 16-åringer. For dem var dette til en viss grad en mellomperiode før de skulle velge utdanningsveier. I kantina ble jeg vist en stor oppslagstavle med passfoto av alle elevene. Under hvert bilde hadde hver elev festet henholdsvis en, to eller tre røde prikker. En rød prikk betyr "uten fast relasjon", to prikker står for "fast relasjon på hjemstedet" og tre prikker for "fast relasjon her på internatet". Dette er meget oversiktlig og på denne praktiske måten unngår man unødig arbeid med relasjonsoppbygning. Det er det jeg mener med *mot*behov for stabilitet og oversiktighet. Jeg tror ikke at en slik halvoffentlig presentasjonsmåte hadde fått noen varm mottakelse i 70- og 80-årene...

Individualisering

"Individualisering" betyr ikke å være alene eller å føre en singeltilværelse, men er mer en betegnelse for endrede forhold for individ og samfunn. Det som ligger bak er en kulturell endringsprosess fra *normregulert* til *preferanseorientert* hverdagsliv, men ikke i en slik betydning at man skal kunne få alt man ønsker seg i livet. Med preferanseorientering menes her bare tilpasning til egne tilbøyeligheter og aversjoner. Det dreier seg om i flest mulig hverdags situasjoner å kunne følge enten egne ønsker eller egne unnvikelser. Hverdagen byr på situasjoner der det konstant sorteres og kasseres, og der et eget behovskompass viser ønske eller unnvikelse. Individualisering kan således oppfattes som et indre personlig filter som "avgjør" hvilke sosiale forventninger eller påbud en person tar innover seg eller ikke. Her kan det legges til at det i ungdomsfasen nok oftere dreier seg om *defensive* unnvikelser enn positive ønsker.

Ved å orientere seg etter egne preferanser bygger den unge opp sin egen mentale verden. En slik egenverden må ikke forstås som et sted, men som en mental konstruksjon som omfatter alt det den unge synes er velkjent, plausibelt og jeg-nært – så å si det som er "hans greie". Denne egenverden danner en relevanskorridor, en forsortering av alt som synes å være ønskelig og attraktivt. Hva som mentalt ligger utenfor denne korridoren, virker fremmed, utilgjengelig og meningsløst.

Også tidligere generasjoner hadde naturligvis slike mentale egenverdener, men det var mer små nisjer som alltid måtte sikres mot store krav fra den voksne verden. Egenverdenen var tidligere små øyer, og voksenverdenen utgjorde det dominerende kontinentet. I dag er det – sett fra den unges subjektive synsvinkel – egenverdenen som er kontinentet, og de andre nærmiljøene fjerne øyer. For dagens ungdom er det derfor en liberaliseringsgevinst å kunne orientere seg i så stor grad som mulig etter den aktuelle egenverden. Men denne subjektive tilveksten har også sin

pris: Alt som ikke er kompatibelt med egenverdenen, forekommer nå som svært fremmed og tvilsomt. Det symbolske området utenfor egenverdenen oppleves som meget jeg-fjernt. Den "følte fremmedheten" (utenfor egen relevanskorridor) øker.

I et quizshow på TV får kandidaten, en ca. tyve år gammel mann, følgende spørsmål: "I hvilket år ble den tyske marken innført?" Han grubler over svarmulighetene og svarer til slutt feil. Deretter sier han: "Det kan jeg jo ikke vite, for det var før min tid". Og han uttaler denne setningen med stor selvfølgelighet. I løpet av sendingen viser det seg at flere ting var "før hans tid".

I sammenhengen med en preferanseorientert hverdag og subjektiv dominans fra egenverdenen blir livsformene til et eget privat anliggende for individene (så lenge de holder seg til loven). Dette er en stor endring når man ser hvilke aspekter av livet som tidligere førte til de bitreste sammenstøtene med foreldrene (f.eks. hårfasong og klesdrakt). I dag er det større spillerom for valg og avgjørelser, men også større risiko for ikke å finne seg til rette med denne finne-meg-selv-prosessen. Kameratgruppen fungerer som en verdbank. Her vurderes hverdagens "varslede" utviklingsframskritt, og symbolske premier tildeles eller tapes. Suksessen i andres øyne blir den viktigste valuta for selvbevisstheten. Det er stor bekymring for egen utvikling og anerkjennelse fra gruppen. Dette øker behovet for veiledning fra omverdenen, man vil for alt i verden ikke bli tatt i pinligheter eller atferdsfeil.

Det tyske ungdomsmagasinet *Bravo* dekker dette behovet ved hjelp av sine leserbrev. Her er i prinsippet nesten alt tematiserbart. Og i sentrum for spørsmålene står helt klart utviklingsbetrykningen: 15 år gamle Tommy vil ha råd om følgende fra redaksjonen: "Jeg har nettopp hatt min første date. Nå vil jeg vite fra dere hva jeg må gjøre for at det skal klaffe. Hva kan jeg snakke med henne om, eller hva skal vi foreta oss?" Søstermagasinet *Bravo Girl* har som vedlegg

for unge jenter et "flørtespråkhefte" i lite format som er lett å ta med seg. Redaksjonens motto er: "Med våre 100 supersetninger (!) får du garantert full klaff med din første flørtekontakt!"

Det ønsket som her blir tatt opp retter seg mot en slags personlig "navigerings"-kunnskap som lover å gi den mest konkrete "livsnyttelære". Den dreier seg om å treffe foranstaltninger for sikker atferd – foran øynene på de andre.

Jeg'ets sårbarhet

Individualisering og sentring om egenverdenen lar i krisetilfeller jeg'et stå temmelig "nakent" tilbake. Det blir skånselsløst utsatt for både eget og andres blikk. I tilfelle *sterkt belastede* biografiforløp danner det seg en ond sirkel av tidlige relasjonsforstyrrelser, mislykkete kompensasjonsforsøk og stadig nye versjoner av den "gamle" patogene konstellasjon i nåtid. Den psykiske fortid dominerer opplevelsen av samtiden: Selvbevisstheten er hele tiden i alarmberedskap; selvhatet blir projisert på objekter i den utenforliggende verden og avreageres i ekstreme tilfeller som revansjelyst og tilintetgjørelsessinne. Individet utsettes uavlatelig og ufiltrert for egen påtrengende *psykisk realitet* og er ute av stand til å forholde seg sosialt riktig til virkeligheten. Det hersker et "sinne mot alt som er uskadd" (Enzenberger 1993:52).

Denne skisserte *erfaringsendring* burde imidlertid ikke utelukkende føre til en tapsdiagnose. (Erfaringskontekstene i sosial- og terapiarbeidet forleder noen ganger til at man i det store og hele for raskt utvider kasushistorier fra egen praksis til en negativ kulturdiagnose). Økende kontingens og individualisering hører til det kulturelle selvstendigjøringsnivået i senmoderne samfunn. Individene frigjøres fra en finmasket kontroll av livsførselen. Uten kontingens og uten individualisering er det ingen frihet, og kontingens og

individualisering burde derfor *ikke likestilles* med sosial desintegrasjon.

Imidlertid vokser desintegrasjonsrisikoen der hvor en persons psykiske og mentale ressurser er for små til å kunne fange den opp med frigjørende modernitets-erfaringer. Mine videre utlegninger ser bort fra potensielle modernitets*gevinster* som er innebygd i kontingens og individualisering, da jeg nå vil rette fokus bare mot kriserelaterte, risikobetonte kontekster.

RISIKOBETONTE DISPOSISJONER

Daglig løpende selviakttakelse

Moderne individer har mulighet til "å la sin indre be-lysning stå på" (Luhmann 1987:128). Vi er ikke bare delaktig i en omfattende billedliggjøring av den ytre verden, men også i en billedliggjøring og tematisering av vår psykiske *indre* verden. Dette forsterker prosessene med selviakttakelse og selvproblematisering. Det psykiske er ikke lenger et hemmelig område for profesjonelle spesialister, men for lengst tema og gjenstand for oppmerksomhet i den ganske normale hverdagsverden. Dagens barn og ungdom vokser inn i en omverden der selvtematisering er allestedsnærværende, og tar denne uunngåelig opp i seg. Denne eiendommelige trivialiserte introspeksjon tjener til sikring av selvbildet, men kan også medføre at man bli fanget av bilder av selvet. En belastet tolvårig jente sier til sin terapeut ved slutten av den første samtalen, nesten som en sammenfatning av kasus: "Der ser du – ingen oppdragelse!"

Disposisjon for skam og behov for selvbevissthet

Vi har nettopp snakket om den sterke identitetsbetyrningen. For å sikre et noenlunde akseptabelt normalbilde av seg selv har man i dag høyere forventningsnivåer enn hos tidligere ungdomsgenerasjoner. Det er ikke lenger nok å bevise tilstrekkelig konven-

sjonalitet og tilpasningsdyktighet, man må også "ha noe mer å tilby". Mange individer bygger seg høytflygende, umodne bilder av seg selv og har *samtidig* en såret og skjør selvbevissthet. I disse tilfeller dominerer en indre psykisk affekttilstand av utilstrekkelighet og den "indre ulykke" (Ehrenberg 2004:151). Tilvenningen til daglig løpende selviakttakelse følges nemlig ikke nødvendigvis av økt selvkontroll. Den gjør den aktuelle personen også disponibel for *skamfølelser* (til forskjell fra "gammel" *skyldfølelse*). Da er det ikke den skyldrelaterte konflikten med den kulturelle "loven" om godt og ondt, påbud og synd som står i sentrum for lidelsen, men en meget sår angst for pinlige opplevelser og fiasko. En 15-åring som ble spurt av sin onkel om han hadde med seg paraply, svarte bestyrtet: "Paraply? – Tror du jeg er homo?!"

Generalisert avhengighetsstruktur

Jeg'ets sårbarhet og den semi-depressive disposisjon for indre ulykke frambringer affektive tilstander av indre tomhet og et frittflytende begjær etter "stadig mer". Det oppstår et umettelig behov for hele tiden å tulle noe i seg, det være seg søtsaker, høy lyd, piller eller actionbilder på dvd. Brukeren vil stimulere sin egen jeg-tilstand instrumentelt, og snart følger behovet for å øke dosen.

Viljesproblemer og handlingslammelse

Når livets hverdag bare kan oppvise få pålitelige, støttende ytre strukturer, er det subjektivt vanskeligere å bygge opp egne indre strukturer. Jeg-boet viser da trekk av å være *understrukturert*. De indre reguleringsmekanismene er ikke utviklet, og det oppstår et problem med å ville noe (til forskjell fra det å ønske noe). Følgene blir da ubeslutsomhet, ingen vilje til å binde seg til noe, utsettelse og avbrudd. Jeg-konseptet blir illusjonært: "Hvis jeg egentlig *ville*, da ville jeg kunne det, men jeg vil jo fortsatt egentlig ikke". I virkeligheten svekkes stadig muligheten for selvstyring. En kronisk skoleskuler på 14 år sier til

sosialarbeideren: "Jeg klarer ikke å få gjennomslag hos meg selv".

Felles kjerne for disse risikobetonte disposisjonene er en svak jeg-avgrensning (altså liten selvstendighet) og et avhengighetsforhold til mer symbiotiske objektsrelasjoner. En umoden form av *jeg-avgrensning* og symbiotiske ønsker om psykiske *fusjoner* står dikotomisk ved siden av hverandre: Fornekte *eller* sammensmelte, klamre seg til *eller* blokkere.

RISIKOBETONTE EGENVERDENER

Nettet og andre medier

Å være på nett har blitt meget attraktivt. Den eien-dommelige, kunstige, digitale verden tillegges en fasinasjon som får face-to-face-kommunikasjonen i den virkelige verden til å føles som for innskrenket, hendelsesfattig og skuffende. Å kunne dukke ned i de uendelige digitale rommene kan virke som en rusaktig utvidelse av jeg'et (selv om man egentlig hele tiden befinner seg i basement). Nettet gjør det mulig å *ta med seg* egenverdenen og hele relasjonsnettet ved hjelp av mobiltelefon, iPod eller laptop.

De private TV-kanalene tilbyr ustanselig en billedliggjøring av relasjons- og livsløpsdramaer gjennom sine reality-show og blottstillingsformat. Opplevelsen av verden blir tematisk og sosialt radikalt privatisert. Noen retninger innen populærunderholdningen (som f.eks. hiphop eller casting-shows) lokker med fantasmatisk kjendishistorier: fra en kummerlig hverdag til stjernestatus. Denne ambivalensen av rask berømmelse og medial ydmykelse og fiasko gir mye symbolsk stoff til omnipotente krav og hevnpromsjoner.

For en tid tilbake var "Bohlen¹ -leken" den mest populære leken i mange barnehager. Et barn står på "scenen"

og framfører bevisst noe av svært dårlig kvalitet for de andre for deretter å bli hensynsløst "slaktet" av dem.

Nettet og mainstream-popkulturen smelter i hverandre. De blir til et environment som følger en hele dagen og – i ordets rette betydning – til et "kulturelt hjem" (begrepet "fritidsbeskjeftigelse" er her ikke lenger tilstrekkelig). Den "riktige" sosiale verden blir skjøvet i bakgrunnen og blir (bare) en verden under andre. I ekstreme tilfeller blir virkeligheten rett og slett fjernet.

Gruppe og relasjon

Grupesammenhenger fungerer som et speil for den egne selv-vurderingen. Det gamle identitetsspørsmålet: "Hvem er jeg?", har nå endret seg til: "Hvem har jeg tilhørighet til?" Gruppen blir til en reputasjonsbørs som viser i hvilken retning det går med anerkjennelse og popularitet. Det å være for seg selv som hverdags-erfaring, blir mer sjeldent.

I et *parforhold* krever partnerne en ekstrem høy regel-tetthet. Frykt for utroskap og en raskt nagende sjalusi holdes i sjakk med hverdagslige overvåkningsmekanismer, der mobiltelefonen tillegges en avgjørende kontrollfunksjon. Det indre trykket i slike fusjonistiske parforhold er betraktelig og fører til overbelastning, uoverensstemmelser og smertelige løsrivelser.

De risikobetonte *disposisjonene* (selviakttakelse, skam, avhengighetsstruktur, viljesproblemer) føyer seg sammen med den risikobetonte *egenverden* (nett/medier og gruppe/relasjon). Til sammen danner de et kretsløp med fusjonsbehov og sammensmeltingstilbud. Det ville kreve betydelige mot-identifikasjoner og jeg-styrke for her (i det minste av og til) å kunne holde dette på avstand.

Erfarings- og læringsutvikling

Jeg vil nå ganske kort komme inn på ungdommens utviklingsmål i sosialiseringprosessen. Imidlertid gjør jeg dette noe nølende, for *kløften* mellom de edle "målene" i ungdomsarbeidet og deres ofte manglende suksess er foruroligende. Det forbyr oss å ta munnen for full. Sigmund Freud har en gang sagt om dette at det er like oppbyggende som å dele ut menyer i et område med hungersnød.

Indre autonomisering

Konsepsjonelt mener jeg det er viktig å holde fast på den begrepsmessige forskjellen mellom primær og sekundær sosialisering. Normativt sett inneholder *sekundær* sosialisering (også) den utviklingsoppgave å bygge trinnvis ned barndommens egosentrisme og etter hvert å skaffe seg *avstand til forhold* i den ytre som indre realitet. Jürgen Habermas kaller dette for "å sette seg ut over seg selv" (Habermas 1988:22) og mener dermed en autonomi i forhold til den ytre og indre realitet. Aspektet med en innovervendt autonomi skjules i dag noen ganger av målet om en ubetinget selvstabilisering. Utviklingen av jeg'et i den sekundære sosialiseringfasen hjelper også *selvstabiliseringen* – men ikke bare denne.

Det dreier seg om jeg-identifikasjon, jeg-avgrensning og jeg-distanse. *Jeg-identifikasjonen* betyr en mer moden velvilje overfor seg selv (britene har et fint uttrykk her: "to be nice to yourself"). *Jeg-avgrensingen* betyr å bygge ut subjekt-/objektforskjellen og å tåle den (ikke-fusjonistiske) selvstendigheten. Med *jeg-distansen* menes ikke lenger å være utsatt for egne stemninger og aversjoner, men derimot å kunne ta *stilling* til egne preferanser. I betydning av triangularisering dreier det seg om å endre perspektiv på seg selv; og om referanse til en "tredje" utenfor dyadiske fusjoner (f.eks. som liden-skap for en gjenstand, for et innhold).

1 Dieter Bohlen: tysk musiker, produsent og låtskriver; dessuten kjent som hardtslående jurymedlem i den tyske versjonen av Idol. O.a.

Differenserfaring

Sosialpedagogiske og sosialterapeutiske institusjoner/arbeidsområder bør bl.a. ha følgende egenskaper: de bør fungere som en godt strukturert og varig interaksjonsramme, og de bør arbeide mot en privat livsrutine for ungdommene ved hjelp av en erfarbar differens for også å kunne forvente *doserte kriser* av disse ungdommene. Begge delene henger naturligvis sammen, for skal man kunne innlate seg på et store krisekrav, trengs samtidig en varig ramme.

- en stabil setting
- omsorgsfull kontroll og økende autoritet
- mulighet for å demme opp for egne negative erfaringer
- en tilstrekkelig indre jeg-virksomhet og egenregulering
- og endelig en utvidelse av identifikasjoner ut over kretsen av jevnaldrende.

For det siste tilfellet finnes det et klokt ord fra antikken: "Jeg vil gjerne lære noe av deg uten å bli som deg."

Differensen til hverdagen fordrer i beste fall jeg-forsterkende og jeg-distanserende erfaringer:

Oversat av Arild Borgersen

Litteratur

- Ehrenberg, A. (2004): *Das erschöpfte Selbst. Depression und Gesellschaft in der Gegenwart*. Campus.
 - Enzenberger, H.M. (1993): *Aussichten auf den Bürgerkrieg*. Suhrkamp 1993.
 - Habermas, J. (1988): "Individuierung durch Vergesellschaftung". In: *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Suhrkamp.
 - Luhmann, N. (1987): "Die gesellschaftliche Differenzierung und das Individuum". In: Olk, T. und Otto, H.-U. (Hrsg.): *Soziale Dienste im Wandel 1*. Luchterhand.
-

Denne artikkel er oprindeligt bragt i Paideia nr. 1, maj 2011.